

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Василь Стус

Вибране

Видання-білінгва
українською та французькою мовами

Упорядкування та переклад французькою Жоржа Ніва

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2022

УДК 821.161.2-1(=133.1)
С88

Упорядник та перекладач французькою: Жорж Ніва

С88 **Стус Василь.** Вибране. Видання-білінгва / упорядкування та переклад французькою Жоржа Ніва. – К.: Дух і Літера, 2022. – 136 с.

ISBN 978-966-378-953-8

Ця книга є виданням-білінгвою вибраних творів Василя Стуса перекладених французькою славістом, професором Женевського університету Жоржем Ніва.

УДК 821.161.2-1(=133.1)

На обкладинці використано зображення роботи
художника Марселя Котье

ISBN 978-966-378-953-8

© Василь Стус
© Жорж Ніва, 2022
© Дух і Літера, 2022

ЗМІСТ

Передмова (пер. Олексія Сігова).....	9
Зі збірки «Зимові дерева»	
Куріють вигаслі багаття.....	20
Сто років як сконала Січ.....	22
Я марно вчив граматику кохання.....	24
«Палімпсести» (Магаданська версія)	
Вечірнє сонце соснами обгасне... ..	26
Дівчина довгошия, мов сарна.....	28
Ви наче нічні криниці.....	30
На тихі води і на ясні зорі.....	32
Уже Софія відстуменіла... ..	34
Червневий сніг – на безоглядній сопці... ..	36
Обколоте, в намерзі, стогне вікно... ..	38
Задзюркотіла вічна мерзлота... ..	40
Велосипедисти, як метелики... ..	42
Із вечора – одразу в ранок.....	44
На віковому бездоріжжі.....	46
Ти хоре, слово. Тяжко хоре ти.....	48
Душ спресованих мерзлота.....	50
Дякую, Господи, – чверть перейшла... ..	54
Сліди обачні на снігу... ..	58
Заходить старість крадькома... ..	60
Яка нестерпна рідна чужина.....	62
Поранок був схожий на вишню досвітню.....	64
Облітають пісні.....	66
О власну стріти смерть – як щастя засягнути.....	68
Посоловів од співу сад.....	70
Світання – мов яйця пташині... ..	72
Коли б, коли б ви мали, голуби... ..	74
Церква святої Ірини... ..	76
Сосна із ночі випливла, як щогла... ..	78
Будні тут тобі про свято.....	80
Неначе стріли, випущені в безліт... ..	82
Я так і не збагнув.....	84
Сто дзеркал спрямовано на мене.....	86
Прикрійся мідною горою... ..	88
Звелася длань Господня... ..	90

Лискучі рури власним сяйвом сліпнуть.....	92
Бальзаку, заздри: ось вона, сутана.....	94
Ще й до жнив не дожив, зелен-жита не жав... ..	96
Господи, гніву пречистого... ..	98
На Лисій горі догоряє багаття нічне... ..	100
О, скільки слів, неначе поторочі.....	102
Ще кілька літ – і увірветься в'язь... ..	104
Боже, не літості – лютості.....	106
Немає Господа на цій землі... ..	108
Місячне сяйво лле... ..	110
Сонце, бджолами хоре, сумовите в добрі.....	112

З великого корпусу «Палімпсестів»

О Боже мій! Така мені печаль.....	114
Довкола мене – смертна смуга... ..	116
Докучило! Нема мені вітчизни... ..	118
На Колимі запахло чебрецем.....	120
Баркаси. Плавні. При межі... ..	122
Колимські закували зозулі... ..	124
Ніч блукає, наче кінь стриножений... ..	126
Раніше ніж прийти – ти вже відходиш... ..	128
І небо стало меншати мені... ..	130
Післямова (пер. Олексія Сігова).....	133

TABLE DES MATIÈRES

Préface	15
Du recueil «Les Arbres en Hiver»	
Fument encore les feux presque éteints.....	21
Cent ans depuis que ton Ost a péri... ..	23
En vain j'ai lu grammaire de l'amour... ..	25
«Palimpsestes» (Corpus de Magadane)	
Soleil du soir s'éteint dans les pins.....	27
Une fille jeune au long cou... ..	29
Vous êtes des puits de nuit... ..	31
Sur l'eau qui dort, sur l'étoile qui luit.....	33
Déjà Sainte-Sophie, dans la brume effacée... ..	35
Juin, il neige – sur le mont sans contour.....	37
Enchaîné, engivré, geint le carreau.....	39
Terre à jamais gelée qui marmotte... ..	41
Les cyclistes, comme des papillons... ..	43
Du soir - je vais droit au matin... ..	45
Sur l'infini séculaire et sans rivage... ..	47
Mot, comme tu es malade ! Très malade.....	49
Taïga d'âmes compressées.....	51
Merci, Seigneur, le quart a sonné.....	55
Trace timide sur la neige.....	59
Vieillesse pénètre à pas de loup.....	61
Intolérable patrie étrangère.....	63
L'aube était une merise pâle... ..	65
Tombe et virevolte le chant.....	67
Atteindre à la mort, c'est saisir son bonheur... ..	69
Le jardin s'est embué du plain chant... ..	71
L'aube est comme œufs d'oisillons... ..	73
Si seulement vous aviez, pigeons... ..	75
L'église de Sainte-Irène.....	77
Un pin, comme un mât, s'extrait de la nuit.....	79
Les jours ouverts pour toi sont fêtes.....	81
Comme flèches lancées en non-vol.....	83
Je n'ai pas encore compris... ..	85
Cent miroirs sur moi dirigés.....	87
Coiffe-toi de ces monts d'airain.....	89
La dextre de Dieu s'est levée... ..	91

Les olifants luisants sont aveuglants.....	93
Balzac, sois jaloux ! voilà ta robe.....	95
A la moisson – pas arrivé, à la récolte rien récolté.....	97
Seigneur, ne prends pas mal.....	99
Sur le Mont chauve un feu de nuit brésille... ..	101
Ô combien de mots, tels des fantômes... ..	103
Encore quelques ans, et le lien rompra.....	105
Dieu, non bonté – mais cruauté.....	107
Plus de Seigneur sur cette terre.....	109
Le clair de lune nous verse... ..	111
Soleil, blessé d'abeilles, chagriné d'opulence... ..	113
Du corps principal de «Palimpsestes»	
Ô Seigneur Dieu ! j'ai telle angoisse.....	115
Tout autour, c'est zone de mort.....	117
J'en ai assez ! je n'ai plus de patrie... ..	119
La Kolyma embaume le thym... ..	121
Péniches. Bas-fonds. Et tout au bord... ..	123
Kolyma, tes coucous ont fait coucou.....	125
La nuit rôde, tel un cheval entravé... ..	127
Avant d'arriver, déjà tu t'en vas.....	129
Et le ciel se mit à diminuer.....	131
Postface	135

ПЕРЕДМОВА

На Колімі птахи не співають.

Варлам Шаламов

*В холодному ефірі я свищу і відчуваю,
як пробуджується божевілья.*

Мей Цін

*Без палача и плахи
Поету на земле не быть*.*

Анна Ахматова

Я дізнався про Василя Стуса зі збірки, виданої в 1999 році в Києві видавництвом «Дух і Літера». Костянтин Сігов і Леонід Фінберг, засновники цього знаменитого видавництва, пов'язаного з Києво-Могилянською академією, відкрили мені його творчість. У такий спосіб ці два друга зробили мені безцінний подарунок. Під час моєї роботи над перекладом мені допомагав Олесь Ільченко, теж поет, який став моїм провідником у світ української мови. Проте я єдиний, хто відповідає за ці переклади; я спробував передати ритм, мовні винаходи, «темні місця» поезії Стуса.

Його оксюмори, хіази, «стрибки» стилю, від найзагадковішого до найпрозаїчнішого, його крики, наче важкі опіки, його абсолютне прагнення втілити в поетичному слові Україну вимагають особливої уваги задля входження в його дивовижну поетичну атмосферу.

Стусові властиві спалахи генія подібно до Рембо, містицизм Лермонтова, іронія Байрона. Він – вигнанець *par excellence*, вигнаний не лише з України, як його попередник Тарас Шевченко (який, утім, духовно ніколи не покидав України), а й з європейської культури, хоча він і взяв її з собою до ГУЛАГу у своїй бездонній пам'яті, подумки перекладаючи Рільке та Гете. Часом титан вагається, але стогнучий пророк

* *Без ката й плахи
Поету на землі не бути.*

стає лише ближчим до нас. У колимських «палімпсестах» Василь Стус пройшов крізь полум'я відчаю, але в цьому відчаї знайшлося місце також і для радості, гри, гумору, інколи навіть для втіхи. Поряд зі спалахами гніву та відчаю постають і чарівні етюди – як-от виводок маленьких курчат, переживання закоханого, різкий штрих олівця або різке гостре слово, що нагадують нам: життя, яке передувало смертному випробуванню, також було відкрите світові, поезії, радощам...

Василь Стус постає творцем незвичного для більшості читачів краєвиду – Колими. Пустельний ландшафт, що вміщає в себе руїни Едему. Пейзаж без перспективи, сильно стиснутий горизонтально, наче під ударами молота, із запаморочливими стовпами, що нагадують гори Хуаншань на картинах майстра Мей Ціна. Запах, що просочується, – це аромат чебрецю. І на тлі цього краєвиду поміж похилених спин рабів самотньо й гордовито височіє постать каторжника Стуса** – з його сарказмом, спалахами помсти та саморуйнації, з його виснаженням. Для нього храм Святої Ірини, зведений в Києві Ярославом Мудрим у 1030-х роках і зруйнований сином засновника Золотої Орди Батием у 1240 році, дивовижно віднаходить своє місце в колимському пейзажі. Марення, в якому жовто-блакитні кольори українського прапора відтіняють сірий простір колимської мерзлоти. В зимовій темряві Колими та в її короткому п'янокому полярному літі лунають спогади про європейську поезію – так, наче Рільке, Гете, Байрон призначили зустріч у цьому крижаному всесвіті.

Опинившись віч-на-віч з колимським гнітом, Стусова поезія, наче кінь, стає дибки, стає на шлях вічного протистояння між злом та добром, між тінню та світлом. Це знаходить відображення в мові поета, який подеколи вдається до грубого жаргону, подеколи – до сакральної *гіпермови*, тим самим піддаючи все стисканню і компресії: вертикальне та горизонтальне, мороз та вогонь. Із крижаної колимської печі

** У таборі «Стус був гордівливий та гонористий, як китайський імператор», – писав його тюремний товариш, письменник Михайло Хейфець в «Українських силуетах» у 2006 році.

виходять надзвичайні гіперболи, подібні до сліпучої лави камчатських вулканів. До нас наче повернувся Данте з його «Пеклом». Повернулася XXXIV, остання пісня «Пекла», де «цісар мучнів, мукою пойнятий, став, скутий в ребрах твердю крижаною». Адже ці два пекла – Дантове і Стусове – переносять нас у край, де «не померши, не залишишся живий».

Працюючи з текстами Стуса, я поступово відчув сильну присутність у них чогось священного. Горить свічка, перетворюючи потворний світ на шкіню/простір молитви. Тому часто втаємничене значення деяких висловлювань у його віршах, занурене в метафізичну напівтьму, наче на картині Жоржа де Ла Тура, починає немов сяяти посеред ночі. Темрява є частиною його поезики, точніше, її накладено на очевидні речі. Також у ній можна побачити загадкові «літерні» візерунки, гусеничні процесії з літер, що нагадують таємничі карби біблійних пророків. У Стусовій поезиці все перевертається з ніг на голову: абстрактне стає конкретним здивуванням, конкретне перетворюється на абстрактне... Розпочинається діалог з Богом, подеколи саркастичний («Пане Бог»), подеколи ж – містичний. Вічне постає хімічною субстанцією життя.

Перекладати Стуса – захопливий виклик. Маю смиренно визнати, що я краще знаюся на його урочистій, грубій, музичній, профетичній, архаїчній мові, ніж на загальноновживаній українській. Я відмовився від буквалізму або експліцитного розписування. Я шукав семантичної компресії, що її Юрій Тинянов назвав «вузькістю поетичного сегмента», себто йдеться про компактність, аналогічну до тієї, яка властива кварцу. Основна робота полягала в обточуванні, згущуванні – відповідно, чимось довелося жертвувати. Моїм головним інструментом став двоскладовий розмір; іноді використовував непарні метри, «кульгаві» за своїм визначенням. Головне відчуття в «палімпсестах» Стуса – це скутість камери, якій відкривається великий простір Вічності. Адже Стус може як вдаватися до шепоту, так і сурмити в сурму Страшного суду. Разом з Рембо, Целаном, Мандельштамом він належить до тих великих поетів, яких було знищено, спалено; для таких митців

поезія є опором усьому рабському в людині, проривом до великої таємниці Буття.

Езрі, Великдень 2022.

Василь Стус (1938–1985) народився в Україні, помер у таборі «Перм-36» на Уралі внаслідок оголошеного голодування. Він виріс в Сталіно, зараз Донецьк. Мати співала йому українських пісень, тим самим відкриваючи йому, за його власним свідченням, що таке українська мова і що таке поезія. Закінчивши Сталінський педагогічний інститут з червоним дипломом за спеціальністю «Українська мова та література», Стус пройшов службу в армії, далі працював вчителем, потім отримав посаду асистента в Інституті літератури Академії наук України. Здавалось, перед ним відкривається блискуча університетська кар'єра, він захистив дисертацію, одружився, став батьком.

Проте все змінилося 4 вересня 1965 року, коли під час прем'єрного показу в Києві фільму «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова Стус закликав піднятися всіх присутніх, готових протестувати проти політичних репресій. Цей епізод ознаменував зародження українського дисидентського руху. Хоча піднялося тоді не так багато людей на знак підтримки заклику, проте від того моменту Стуса вже сприймали порушником дисципліни.

Поет був змушений працювати механіком, робочим, пожежником, теплотехніком, водночас він створював свої перші поетичні збірки. В 1970 році збірку «Зимові дерева», що не пройшла цензури в Києві, було видано в Бельгії. Попри невеликий наклад, самий факт публікації книжки за кордоном уже був для влади неабияким злочином. У вересні 1972 року разом з багатьма іншими дисидентами Стуса заарештували, судили і винесли вирок: п'ять років таборів у Мордовії і заслання в Магаданській області.

Відсидівши строк, Стус повернувся до Києва в 1979 році та пішов працювати робітником у ливарний цех. Багато хто вже сприймав його як найталановитішого поета свого покоління. Згодом він знову вдався до дисидентського вчинку, виступивши на захист Української Гельсінської спілки, заснованої 1976 року. Всіх членів спілки було заарештовано, відправлено до таборів або ж до психіатричних лікарень.

Вдруге Стуса заарештували в серпні 1980 року і засудили до десяти років примусових робіт. Цього разу в таборі «Перм-36» на Уралі. Поет не полишив написання нових віршів, здебільшого зберігаючи їх у пам'яті та іноді записуючи на уривках паперу. Це були своєрідні «палімпсести»,

типові для Середньовіччя, коли нові тексти писалися на пергаменті поверх старих. Доволі швидко тюремна влада заборонила поетові додавати вірші до його листів дружині.

Згодом Стус розпочав безстрокове голодування, внаслідок якого помер у ніч з 3 на 4 вересня 1985 року.

За чотири роки, себто в 1989-му, радянська влада, час якої вже добігав кінець, дозволила перевезти тіло поета до Києва.

PRÉFACE

A Kolyma les oiseaux ne chantent pas.

Varlaam Chalamov

Dans l'éther froid je siffle, et sens poindre la folie.

Mei Quin

Sans bourreau ni billot,

Il n'est de poète ici-bas.

Anna Akhmatova

J'ai découvert Vasyl Stus dans le recueil publié en 1999, à Kiev, par les éditions « La lettre et l'Esprit ». Ce sont Constantin Sigov et Leonid Finberg, les fondateurs de cette remarquable maison d'édition, liée à l'Académie Mohyla, qui me l'on fait découvrir. Ces deux amis m'ont ainsi fait un très précieux cadeau. Au fil de mon travail, j'ai été aidé par Oles Ilchenko, lui-même poète, qui m'a initié à l'ukrainien. Mais je suis seul responsable de ces traductions ; j'ai tenté de rendre le rythme, les inventions langagières, les obscurités de la poésie de Stus. Ses oxymores, ses chiasmes, ses sautes de style, du plus énigmatique au plus prosaïque, ses cris de grand brûlé et sa conviction absolue d'incarner l'Ukraine exigent d'entrer dans son étonnante respiration poétique.

Stus a les éclairs de génie d'un Rimbaud, le mysticisme d'un Lermontov, l'ironie d'un Byron. Il est l'exilé par essence, banni non seulement de l'Ukraine, comme l'était son prédécesseur, jamais absent, Taras Chevtchenko, mais de la culture européenne, bien qu'il l'ait emportée au goulag, dans sa mémoire gigantesque, traduisant mentalement Rilke et Goethe. Parfois le titan flanche, ce prophète geint – il ne nous en est que plus proche. Vasyl Stus, dans ses « palimpsestes » de la Kolyma, est passé au feu du désespoir, mais on trouve aussi dans ce désespoir la joie, le jeu, l'humour, parfois la jubilation. A côté des poussées de rage ou de désespoir, surgit une charmante esquisse – une couvée de poussins, l'allégresse amoureuse, un trait de crayon ou un trait d'esprit, qui

Зі збірки «Зимові дерева»

Куріють вигаслі багаття,
собаки виють до зірок,
а в річці місяць, мов латаття,
доріс до повні і розмок.

І в ртутній спеці фіолету
він невимовно довго чез,
лишившись тільки для прикмети,
як цятка сяєва небес.

Самотність аркою провисла
над райські кущі в пригри снів.
Шукай по них щасливі числа,
так, як раніше ти умів:

той день, як від земної тверді
найперше сонце відійшло,
і той, що мітить знаком смерті
ще нерозгадане число.

А ти іще посередині,
ще посередині твоє.
Отож, радій вечірній днині,
допоки в ребра серце б'є.

Du recueil « Les arbres en hiver »

Fument encore les feux presque éteints.
Hurlent les chiens aux étoiles !
Au fleuve, la lune, comme nénuphar,
S'est faite pleine, et s'est éparpillée.

Dans la fournaise violette,
Longtemps, sans bruit, elle a sombré.
Il n'en subsiste qu'indice,
Luisante tache dans les cieux.

La solitude, un arc, est suspendue
Au bois de paradis, ceint de songes.
Cherche en eux ton chiffre du bonheur –
Comme naguère tu savais faire :

Cherche le jour où pour la première fois,
Le soleil se leva hors terre ferme,
Et marqua au signe de la mort,
Ton chiffre resté indéchiffré.

Et te voici encore en plein milieu,
Au milieu encore de toi et ton chiffre.
Eh bien, bois la joie de ce soir
Tant qu'en ton cœur bat le heurtoir.